

Mellan ljus och skugga

– finlandssvensk essäistik 2022

Essäböcker, essäistiska biografier och fackböcker med essäistiska drag – inte bara mängden böcker som ges ut är imponerande, det är också den tematiska spännvidden. Klass, klimat, trosfrågor, minne. Vardag, sjukdom, familj. Den finlandssvenska essäistiken stretar på, och ibland briljerar den.

Att skriva om queera liv

Merete Mazzarella har med *Den violetta timmen* författat en av sina bästa böcker. Navet är brodern Martins död. Under pandemin bodde han ett tag hos Mazzarella och hennes man i Ekenäs. Ingrodda spänningar mellan syskonen flöt upp till ytan. Nu är han borta. Hur förhåller sig systemen till det? Genom sjoken om Albert Järnefelts *Mina föräldrars roman* i början av texten etableras den centrala tematiken när Mazzarella reagerar på hur lite Järnefelt skriver om sina syskon. Detta hakar i hennes egen själv-rannsakan: vet hon så lite om Martins liv eftersom hon inte *ville* veta, kännas vid? Hon anklagar sig för att inte ha insett att brodern var allvarligt sjuk:

Hur kommer det sig att det inte föll mig in att ta reda på?

Hur kommer det sig att jag snarast förhöll mig överseende när han här i Ekenäs berättade att han ofta sov bort någon timme på eftermiddagen? Jag tänkte bara att det berodde på att han inte hade något vettigt att ta sig för.

Martin Schreck, en av Setas grundare i början av 70-talet, var öppet homosexuell och profilerade sig som aktivist. Senare flyttade han till Danmark och levde under långa tider tillsammans med en man där. Under de sista åren hade han förhållanden med

ett par unga män i Thailand. Det är i samband med dessa relationer Mazzarella uppvisar sin största ovilja att komma i beröring med broderns liv. I en smärtsam passage minns systemen hur Martin en gång under ett gräl utbrast: *är inte mitt liv lika viktigt som ditt? Den violetta timmen* skildrar ett queert liv genom ett slående och osminkat utifrånperspektiv: slående, eftersom det förankras i familjespänningar som är lätta att känna igen. Det ska också sägas att det är en vacker bok: särskilt berörande beskriver Mazzarella hur Martins vänner, den valda familjen, oförtröttligt fanns vid hans sida under den sista tiden.

Pia Heikkilä visar i sin innehållsrika bok *Klippan i en krets av kvinnor. Anna Bäckström – en aboensisk aktivist* prov på ett gediget arkivarbete. Källorna används inte bara för att sorgfälligt dokumentera en i eftervärldens ögon tämligen okänd kvinna. Biografin har ambitionen att komma sitt föremål, en kvinna från borgarklassen som saknade högre utbildning, nära inpå livet. Bäckström aktiverar sig för kvinnornas och bildningens sak men blir aldrig en portalfigur, även om hon är en driftig och får mycket till stånd. Hon drar i trådarna i den feministiska organisationen Unionen, men också i initiativ som hade bäring på grundandet av Åbo Akademi. Biografin vimlar av nätverk viktiga under de första decennierna i Finlands och, sedan, det svens-

ka Åbos historia. Vem var Anna bortom sin aktivistiska roll? Hon gifte sig aldrig men knöt intensiva band till kvinnor. Heikkilä dröjer vid skiftningarna mellan vänskap och kärlek. Också här reflekterar jag kring hur queer historieskrivning går till, hur en rätt ambivalent trängtan att ”veta hur det ligger till” ska förstås (något som för övrigt dryftades i Rita Paqvaléns *Queera minnen*, 2021). Som läsare upplever jag att biografen famlar när hon försöker orientera sig bland de passionerade vänskaperna.

Röster från arbetarklassen

Att arbetarklassen, också den finlandssvenska, uppmärksammas på bred front i flera av årets fackböcker är glädjande. Jag vill framför allt lyfta fram **Matias Kaihovirtas** och **Annvi Gardbergs** porträtt av en strulig vänsterman. I *Brandtal för världsrevolutionen: Allan Wallenius röda resor* möter läsaren den socialdemokratiska bibliotekarien och poeten från Raunistula som dras med när Åbo radikaliserar år 1917. Ett år senare är han bolsjevik. Wallenius går i exil efter inbördeskriget och reser i olika länder. I Sverige får han asyl men bryter mot flyktingkapets dåtida regler:

Han hetsar mot Mannerheim, blandar sig i de svenska vänstersocialisternas politik och skriver dikter som uppmanar arbetarklassen att fatta vapen i världsproletariatets armé. Kanske begriper Allan inte att vara försiktig, kanske förstår han inte vad han sätter på spel. Han är antagligen djupt övertygad om att världsrevolutionen väntar runt hörnet.

Liksom många andra finländare som inte kunde verka i sitt hemland åkte han till Sovjetunionen, där

han inledningsvis arbetade för Komintern. Och liksom många finländska vänstermänniskor dog han i Stalins fångläger. Gardberg och Kaihovirta frammanar en komplicerad man med stor handlingskraft men begränsad förståelse för de sammanhang eller tankeströmningar han slungar sig in i; den politiska naivitetsens tragik framgår utan att bli övertydlig.

Bilden av den finländska vänsterrörelsen under tjugotalet breddas genom en annan av årets böcker: **Sture Lindholm** och **Cecilia Toivanen** följer i *Ekenäs universitet* livet i fånglägret i Dragsvik, som efter inbördeskriget hyste en brokig samling politiska fångar och en del övriga kriminella. Utöver förhållandena i tvångsarbetsinrättningen ges en inblick i den nya republikens politiska liv: kommunistiska partier förbjöds, vänstern genomgick ett bittert sönderfall under *ochranans* vakande öga, många fortsatte att drömma om revolution, ryktena florerade både till höger och vänster. I fånglägret agiterades det för fullt, därav ’Ekenäs universitet’, en benämning som omtalades med stolthet av före detta politiska fångar.

I *Arbetarklass på svenska* (redaktörer: **Matias Kaihovirta & Christoffer Holm**), en akademiskt inriktad artikelsamling, görs ännu en ansats att producera kunskap om några av den finlandssvenska arbetarrörelsens centrala figurer. Bland de kändare finns Leo Ågren, Atos Wirtanen och K.H. Wiik. Jag läser också ivrigt om den för mig mindre bekanta agrarsocialisten Karl J. Wenman och Ragni Karlsson, en av socialisterna som solidariserade sig med judiska flyktingar under kriget.

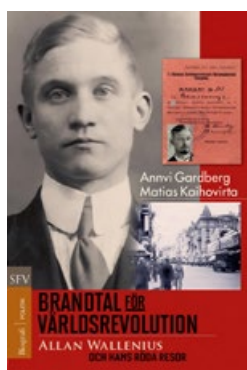
Det vore idioti att från denna översikt utelämnat Augustprisvinnaren *Jag har torkat nog så många golv*, **Nina van den Brinks** underbara biografi om Maja Ekelöf som skrev den omsusade *Rapport från*

Fredrik Bäck

Anders Carpelan

Anders Carpelan

Christel Westerlund

Eva Wilsson

Hertig Karl, skymfande Klas Flemings lik, målning av Albert Edelfelt (157 × 202 cm, olja på duk, 1878). Scenen är Åbo slott år 1597. Flemings änka Ebba Stenbock är måttligt trakterad av hertigens närvaro.

en skurhink. Texten löder samman tidsbilder från 60- och 70-talens vänstervåg i Sverige, Ekelöfs liv i Karlskoga före och efter romantävlingen som hon vann, samt van den Brinks egna finlandssvenska arbetarklassbakgrund, med en mormor som städade och en mamma som flyttade till Sverige. Ekelöf förvandlades snabbt till en känd kulturperson, men blev ändå bemött som en skurkärning. Det är uppslitande att läsa hur den politiskt medvetna, om än på vissa vis naiva, Ekelöf reagerade på lovordens inbyggda förakt:

Maja Ekelöf var redan urlad på att vara städer-skan som blev författare. Hon tog illa vid sig av berömmet som tog för givet att arbetarna normalt sett inte klarar av något annat än den arbetsuppgift det kapitalistiska samhället tilldelat dem. Hon fick beröm för sitt språk i boken och flera journalister gjorde en stor sak av att Maja åstadkommit detta trots sin korta skolgång.

Adelskvinnor i historien

Det är dags att röra sig uppåt på klass-stegen. Hur har adelns liv i Finland sett ut? Vilket handlingsutrymme hade en adelskvinna? Det här är frågor som ställs av **Maria Vainio-Kurtakko** i *Ett gott parti. Scener ur Ellan de la Chapelles och Albert Edelfelts liv*. Utifrån ett affekthistoriskt perspektiv ges glimtar av storfurstendömet under andra hälften av 1800-talet. Författaren framställer hur äktenskapet uppfattades inom adeln. Ellan de la Chapelle, en okonventionell kvinna som till slut ingick ett så kallat konventionellt – men rätt olyckligt – äktenskap med en konstnär på modet, får fungera som utgångspunkt. Historikern Vainio-Kurtakko, garvad och metodologiskt medveten, levererar en pigg behandling av ett ymnigt material som förmedlas så att läsarens intresse fångas både av Edelfelts och de la Chapelles öden samt av forskningsfrågan: adelns

självförståelse, bilder av ett anständigt äktenskap och borgerskapets allt starkare ställning. Genom citat ur brev visas hur både de la Chapelle och Edelfelt (som trivdes bra med demimonderna i Paris) uttryckte främlingskap inför de krav som ställdes på dem. de la Chapelle skrev i ett brev från början av 1880-talet att den dam som inte gifte sig fick finna sig i att ”telegraferas, sy eller skriva rent”. Vainio-Kurtakko noterar att Albert Edelfelts systrar drygt ett decennium senare liksom andra unga adelskvinnor hade nya möjligheter: ”De unga flickorna sökte sig nu ut i livet, på nya yrkesbanor: inom sjukvården, på ämbetsverk och banker och som lärarinnor. Känslan av att vara sin egen lyckas smed i en värld fylld av möjligheter var påtaglig.” Författaren modifierar ändå ett påstående som ger sken av att alla adelsdamer nu kunde bli sin egen lyckas smed: Edelfelts familj var adlig, men badade inte i pengar. Döttrarna var tvungna att arbeta. Boken undersöker förutom adelns skiftande ställning också skiljelinjer inom själva adeln.

Anu Lahtinen intresserar sig för släkten Fleming som huserade i Åbo slott i Sveriges östra utpost i slutet av 1500-talet. Tiden präglas av adelns maktkamp i samband med klubbekriget 1596–97, för att inte tala om stridigheter kring tronen. Boken *Ebba Stenbock* (en översättning av originalet *Ebba, kuningattaren sisar*, 2021) byggs också den kring korrespondens, och om adelsdamernas liv får man veta en del. Den sedermera mytomspunna Ebba Stenbock, syster till änkedrottning Katarina, blev den fruktade ståthållaren Klas Flemings hustru. När Fleming dog och slottet anfölls av dennes rival hertig Karl kunde Stenbock utöva en begränsad form av makt; hon hade ett visst inflytande över försvaret av slottet. Lahtinen skriver sakligt och nedtonat om vad historiska källor från denna tid har att säga om en änkas makt, men också om relationen mellan makar och mellan kvinnliga släktingar.

Drömmar och ljus

”En film större än livet” heter det ibland när en kritiker drar till med beröm. I *Hur jag gick på bio och*

Ellan de la Chapelle och sonen Erik Edelfelt, tecknade av Albert.

*Finlands Nationalgalleri/
Hannu Karjalainen*

aldrig kom tillbaka både bekräftar och ifrågasätter **Sara Ehnholm-Hiellm** bilden av filmen som svävande ovanom livet. Film är, skriver hon, dröm. I essäerna uttrycks ambivalensen hos denna filmdröm. Å ena sidan uttrycker filmen begär och längtan, djupa uttryck för det mänskliga. Å andra sidan står drömmen i kontrast till verkligheten med dess åtaganden och ansvar. Den här ambivalensen når sin klimax i slutet av boken då Ehnholm-Hiellm skriver om hur hon åkte till filmfestivalen i Venedig – hennes far låg döende och

hon hann inte hem i tid. Spänningen konkretiseras även i de engagerade beskrivningarna av filmer som gjort intryck. En av dem är Bertoluccis kontroversiella *Sista tangon i Paris* från 1972. Ehnholm-Hiellm läser Pauline Kaels (en av flera ”gudmödrar” som tillägnas egna kapitel) recension, hon ser om filmen, låter den verka på henne. Hon ser dess skönhet och drömmar, hon analyserar sina egna reaktioner och också det övergrepp som Maria Schneider upplevde att hon utsattes för under en av inspelningarna.

Det går inte att värja sig mot dess intensitet. Jag ser den med en underlig ömhet, människorna är så sårbara, så solkiga, så löjliga. Den luktar skit och blod och döda blommor. Om man vill att film ska avslöja människors innersta fantasier, bryta tabun, visa sådant som vi aldrig säger högt, har *Sista tangon i Paris* inte ännu klingat av.

Komplexiteten i filmdrömmarna illustreras också av textens feministiska stråk. Boken gör strandhugg i det egna livet som varvas med reflektioner om filmdrömmar om kärlek i filmer skapade av män. Jane Campions *Pianot* (1993) var när den kom en befriande upplevelse: en film om kvinnlig sexualitet regisserad av en kvinna. I essäernas diskussion om kvinnor framför och bakom kameran finns en utvärdering av filmen som (kärleks)dröm, och vilka drömmar filmen förmedlar. Att frågorna är svåra visas av att texten stundvis faller in i lite konventionellt framstegspråk (idén om att släppa in nya representationer av nya minoriteter) som tar udden av det rannsakande draget. *Hur jag gick på bio* är ändå en rik bok i skärningspunkten mellan film och

liv – och om att leva ett liv som skrivande kvinna och att inspireras av andra skrivande kvinnor.

Henrika Ringboms essäistiska röst är chosofri. Poetens känsla för språkets exakthet, men också dess mångtydighet, finns i botten. Där hennes senaste essäbok, *Elden leende*, utgick från en specifik plats (Japan) orienterar sig *av ljuset för ljuset* genom en väv av röster, bilder och texter mellan hopp och förtvivlan, mellan ansvar och offerskap. Ingeborg Bachmanns författarskap – med beskrivningar av kvinnor som tampas med instängdhet i den patriarkala världen – upptar en väsentlig plats i den centrala essän ”Brev från en lycklig tid”, som landar i reflektioner om Belarus och Ukraina, om motstånd och om att oavsett allt och på grund av allt leva vidare. Många skribenter delar beredvilligt ut recept för hur den enskilda ska göra för att inte krossas under kris och hot. Ringbom går inte i den fåran. Redan i den första essän (som handlar om tystnad) skriver hon om sina dubier mot slentrianmässiga uppmaningar om att den drabbade ska ”övervinna cancer”. Här anges tonen i en bok där sökandet efter livsnärvaro (också i språket) genomströmmar till synes olikartade essäer, texter som kämpar utan att vilja övervinna. Ringboms läsning av Bachmann – samt bland annat Ursula le Guin och Dmitrij Strotsev – skänker hopp mer i sin sökande anda än för några saliggörande lösningar. Uppmärksamheten som texten förmedlar är det som är bärande när Ringbom skriver om författare och perspektiv som drabbat henne. Jag uppskattar särskilt det som sägs om mellanrum för skrivande, läsande och tänkande som innebär ett slags frihet och uppluckring.

Men det där lilla mellanrummet där något kan synas eller sägas som man kan försöka förstå, finns det inte också inom oss? Är det inte just det mellanrummet som gör läsning möjlig, i form av ett inre möte med en annan röst? Och kan vi inte urskilja mängder av röster inom oss också när vi inte har satt igång dem med en bok eller något annat yttre hjälpmedel?

Minnet gäcker

Hos Ringbom är relationen mellan ljus och mörker dynamisk, snarare än antagonistisk. Mörkret och

Ljuset upptar också (en annan essäskrivande poet) **Peter Mickwitz** intresse i *Skuggorna, alla skuggor*. Närmare bestämt rör det sig om en tavla, Rubens ”Hem från fältet” och en avbild av en gravyr som baserar sig på tavlan (notera de många leden).¹ Mickwitz fascineras av de dubbla skuggorna i gravyren och an efter märker läsaren hur dubbleringen och tanken om dubbel tid hemsöker texten. Förståelsen av tavlans dubbla skuggor förskjuts genom Bolswerts gravyr. Dubblering, eller multiplicering, är det också frågan om när Mickwitz i ett antal omtagningar reminiscerar kring en händelse. Han befann sig i Rom, skulle skriva men drabbades av blockering. Plötsligt fick han veta att en vän dött i en flygkrasch. Innan han skulle åka hem gav han sig av för att titta på Rubens målning i Florens. Den gjorde föga intryck. Tillbaka i Rom hamnade han på ett folktomt torg. Det började störtregna. I texten frammanas hur ett överkligt ljus eller mörker föll över allt. Så här låter en av varianterna av minnet:

Så stod jag där regnfången i natten mitt på Piazza Navona. Regnet kom ur zenit, rakt uppifrån dess strålar så som en sols strålar som inte medger någon skugga: det gick inte att röra sig, det fanns ingen tid och det fanns ingen skugga som skulle ha gjort rörelse möjlig.

Jag läser omtagningarna som en sorgsen förundran över den tvetydiga tidsligheten. Temat återspeglas till och med i sakliga beskrivningar av landskapsmåleri och gravyrkonst: tiden skildrad i konstverkets motiv; målningens förvandling genom gravyr och reproduktioner av båda; kopparplåten som slits med tiden när gravyren reproduceras; minnet av konstverket. Tiden är gäckande både i sin materiella och personliga form. Mickwitz tycks genom alla dessa exponeringar tillbakavisa idén om ett ”original”, såväl i konsten som i livet: att om vi bara hittade ”originalet” kunde vi göra oss både en otvetydig bild av verket och av livet. ”Liv är rörelse, rörelse är förändring, förändring är liv, tid är förändring, tid är liv.”

Minnets tvetydighet står i fokus även i **Julia Korkmans** *Minnets makt. Berättelser från rätts-*

1 Se också Sven-Erik Klinkmanns essä om boken i *Nya Argus* 1–2/2023. — Red.

salen. Korkman har i många år arbetat med rättspsykologi, som forskare och sakkunnig, framför allt med förhör av barn. Inledningsvis opponerar jag mig mot slutsatsen att minnet, här närmast synonymt med minnesbilder, *i sig* skulle kunna ses som otillförlitligt. Resten av boken är en angelägen djupdykning i de ofta betänkliga sätt på vilka förhör går till och används. Ledande frågor och suggestion – bilden av rättsväsendet som framträder skiftar i grått. Korkman tydliggör genom en imponerande flora av exempel hur välvilliga avsikter (tänk: pedofilfall) inte hindrar att metoderna som används är problematiska och att följderna kan vara fatala. Boken kan läsas som ett komplement till Markus Lamberg's *Häxmodern* (2021). Korkman visar att det inte är svårt att hitta exempel i vår egen tid på hårresande sätt att pressa fram barns berättelser/"medgivanden". Också användningen av vuxnas vittnesmål har uppvisat en bristande insikt i hur minnet fungerar. Genom det har poliser, åklagare och nämndemän i alltför många fall utgått från orimliga förväntningar (exempelvis på att offret ska kunna leverera en koherent berättelse i en stressande situation). "Vårt minne är nu bara så funtat att trots att vi försöker svara så ärligt vi kan, kommer minnesbilderna att variera från en tidpunkt till en annan." En omständighet som nämns är att rättsprocesser drar ut på tiden – ett förhör kan göras en lång tid efter att de relevanta händelserna ägt rum – och att de inledande förhören dokumenteras på ett bristfälligt sätt. Korkmans bok är ett något kaotiskt ymnighetshorn, men kritiken mot rättssystemet är välriktad.

Livet stretar på

Lars Sund, Marcus Rosenlund och **Annika Luther** har en förmåga att konkretisera hur olika livsformer är beroende av varandra. Alla tre rör sig med en lite slängig stil. Marcus Rosenlund zoomar in på celler och bakterier och annat litet men viktigt i *Det stora lilla livet*. Rosenlund intresserar sig för livets uppkomst och rör sig från cellnivå till bananfluga. Oavsett om det handlar om blågröna alger eller trollsländor (fulländade jägare som tillhör jordens äldsta insekter) låter Rosenlund egna observationer mynna ut i resonemang som omfattar det sammansatta livet på planeten. Annika Luther låter den korspolline-

rade rågen, som behöver frost för att gro, fungera som utgångspunkt i en synnerligen essäistisk bok om rågodling (jag fastnar för det lärorika avsnittet om svedjebruk) och rågen som tema i kulturen. En röd tråd är biologisk mångfald och växelverkan mellan arter. I början av boken redogör författaren för hur gräset har utvecklats för att klara av betande djur, som det behöver i lämpliga mängder. "Gräsen måste alltså påverka betarnas preferenser. Få dem att äta så mycket att landskapet hålls öppet, men sedan få dem att dra vidare innan det blir så kalätet att matjorden dammar bort."

Sund bongar än en gång fåglar i *En morgontrött fågelskådarens år – från tallbit till talltita*. Boken består av godmodiga inblickar i fågelskådarens vardag i Uppsala, men också beskrivningar av fågellivet under olika årstider. Glädjen i att bonga en ovanlig art, att resa till andra orter för att fågelskådarna varslat om att en spännande fågel syntts till, kontrasteras när fåglarna också dyker upp som oroande varsel. Sund noterar att försärlan på grund av mildare vintrar har börjat övervintra i ett reningsverk i Uppsala. Han står utanför stängslet och tittar på fågeln med den långa stjärten: "Den verkar pigg och välfödd – det varma, näringsrika avloppsvattnet i bassängen gör att det finns gott om insekter."

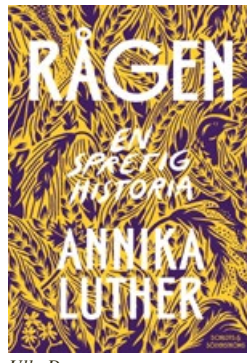
Också i de andra verken finns klimatkrisen med som en bister påminnelse. Rosenlund skriver om förändringar i klimat utifrån ett tidsperspektiv på många miljoner år och vad vi kan lära oss då accelerationen i klimatuppvärmningen saknar motstycke. Hos dessa skribenter finns en vilja att väcka intresse för sambandet mellan det lilla grässtrået och den övergripande processen. Ett återkommande drag, särskilt hos Rosenlund och Luther, är att påminna om att människans omdaning av jorden trots allt är en kort parentes. Livet pågick före människan, och kommer att göra det efter att mänskligheten dött ut. Ta bara den ryggradslösa trögkryparen som finns överallt på planeten: de klarar så gott som alla förhållanden. Rosenlund skriver: "Trögkryporna har överlevt jordens samtliga fem stora massutdöenden [...]. Vi människor har däremot inte överlevt ett enda massutdöende ännu – vårt första stora eldprov lär bli det massutdöende vi själva håller på att orsaka."

Fredrik Bäck

Anna Makkonen

Ulla Donner

Studio Andrei

Studio Andrei

Ekonomi och politik

”Idag har vi gått mot en situation där ekonomiska krafter i allt större omfattning styr även kvaliteten på hur boendet byggs och hur vi bor.” Den slutsatsen når **Johanna Lilius** i *Boendets pris*, som visar vad det innebär att de avreglerade marknaderna styr hur och var vi bor. Har det alltid varit så? Lilius dyker ner i bostadspolitiken som tog fart genom välfärdsstaten och dess tanke att medborgaren har rätt till bostad. Politiken för både ägande- och hyresboende har sett något olika ut i Finland och i Sverige, även om hyresmarknaden tidvis reglerats i båda länderna. *Boendets pris* granskar omständigheterna kring att äga eller hyra, men också kring byggande och markägande. Urbaniseringen är en viktig faktor, med framväxande förorter. För att förstå vår egen tid med skenande bostadspriser är finansialisering ett nyckelbegrepp. Hemmets härd kan idag inte begripas utan de bredare ekonomiska ramarna, att bostäder är investeringsobjekt.

Samtidens strömningar analyseras även i **Claus Stolpes** *Ett splittrat USA – Ukraina, polarisering och två ödesval*. Stolpe ger sin egen syn på de huvudsakliga skiljelinjerna i amerikansk politik, där Trump – och intrånget i Capitolium, ”en skock vingelpettrar” – mera är ett symptom på än en orsak till splittringen på det politiska fältet. ”Det är knappast någon överdrift att säga att det i första hand är republikanerna som har förändrats.” Trots ett lovande upplägg drunknar boken i valstatistik och detaljer kring maktkampen mellan partierna i kongressen. Visst är det bra att veta saker om vågmästarstaterna och deras nyckelpolitiker, men här uteblir en fokuserad analys. Det slängiga stilen lämnar inget rum för fördjupning. På tal om så kallad

critical race theory skriver Stolpe hela två gånger: ”För egen del har jag svårt att ha dåligt samvete för vad någon annan har gjort.”

Om tro, död och liv

Mars 2020. Pandemin når Finland. Vardagen sätts snabbt på spel, men blixtbelyses också. Känsloläget är uppskruvat, och för egen del försöker jag orientera mig i stämningarna. Vad händer nu? Var befinner vi oss? Vad måste göras? Det här verkar vara ett praktexempel på vad **Sven-Erik Klinkmann** griper efter i *Situationen*. Begreppet ’situation’ erbjuder, som i mitt exempel, ett stapplande försök att analysera ett rörligt här & nu. Vad har jag blivit inkastad i, hur situerar jag mig aktivt? Ordet ’situation’ finns till hands när vår plats i tid och rum pockar på att bli förstådd; när vi försöker begripa vad som håller på att hända, ”någonting nytt och i stunden öppet”.

Det inbegriper också frågor om hur vi som människor reagerar på utmaningar, prövningar, olyckor, kriser, katastrofer. Det är ju i och genom olika situationer sådana uppstår, i det snabbt förbiilande ögonblicket när någonting händer [...].

Vägen fram till Klinkmanns förståelse av ’situation’ är kantad av sådant som man förväntar sig av hans texter, inte minst udda nedslag bland populärkulturens fenomen. Här trakteras vi bland annat med en läsning av actionfilmens (bland annat *Collateral*) troper utifrån situationsbegreppets dynamik mellan aktivt och passivt. Att följa dessa strövtåg är ibland frustrerande (blicken fladdrar) men *Situationen* inspirerar mig att tänka vidare kring glipan mellan tillstånd och belägenhet.

Journalisten och musikologen **Caterina Stenius** undersöker i *Sanningen är alltid större – en essä på sju famnars djup* den muntliga Toran. Denna judiska tolkningstradition uttrycker enligt Stenius ett lekfullt förhållningssätt till Moseböckerna, och intar en prövande relation till språket. För att visa detta tar hon till sin hjälp två föreläsningar, inkluderade i boken, av forskaren Avivah Gottlieb Zornberg. Tankarna i boken rör sig också på ett personligt plan: Stenius är katolik men har via vänner kommit i kontakt med den muntliga Toran, kommentarerna till den skriftliga lagen. Hon beskriver mötet med denna tolkande tradition som ögonöppnande och ger sig därefter in i ett resonemang om hur kristendomen tidigt och fatalt tog avstånd från det judiska. Detta betyder, verkar hon mena, att något väsentligt gått förlorat inom kristendomen.

Nog är det märkligt, tänkte jag, att den tolkningstradition som Jesus – kristendomens *raison d'être* – var en organisk del av, till den grad försvunnit från en kyrka som bygger hela sin teologi på just den traditionen! Hur skulle det vara möjligt att begripa vad Jesus sade och menade utan att känna till den?

Skärskådandet av relationen mellan judendom och kristendom är förtjänstfullt. Ändå finns det frågetecken i marginalen. Vilken *sorts* omvärdering har den judiska hermeneutiken potential att tillföra? Idealiserar judendomen genom det som Stenius beskriver som sin ”avund”? Hon verkar efterlysa en kulturell/vetenskaplig medvetenhet om kulturarv, något som kan öppna upp för kreativ tolkning och inte bara ”dissekering” av Bibelns texter. Många passager antyder att judisk tolkningstradition också rubbar dogmatism; att få syn på det Stenius talar om som den kontinuerliga tolkningsverksamheten ger rum åt insikten att Gud är större än människans/texters enskilda försök att formulera vad Gud är.

Vilka föreställningar har vi om döden och vad som (om något alls) sker efter den? **Chris Nyström** rör sig i *Efteråt* bland myter och religiösa bilder. Hon skriver om änglar, om himmel och helvete och om reinkarnation. De här avsnitten lutar sig mot religiöst och kulturellt traderande, men drivkraften är personlig. I början av boken minns Nyström de sista stunderna maken var i livet. Tankarna om de-

ras gemensamma liv genljuder i sökandet efter ett ”efteråt”: ”i mitt ensamliv efter en lång och lycklig tvåsam tillvaro vill jag så innerligt tro att det fortfarande finns ett slags kontakt. Som många andra vill jag tro på återförening, jag kan ju känna min makes närvaro så starkt.” Nyström utvärderar dock sist och slutligen den dragningen: kanske den mest avslöjar en i tiden dominerande jagcentrering? I de mera tankeväckande delarna av boken dröjer författaren vid andra sätt på vilka döden är närvarande i våra liv. Hur förhåller vi oss till dödshjälp? Och hur vill vi bli begravda, varför är gravfrid viktigt?

Essäer är det i någon mening frågan om när biskop **Bo-Göran Åstrand** väljer att förverkliga sitt herdebrev i form av dialog. Resultatet blev *Brev i brytningstider*. Brev utväxlas mellan biskopen och fyra skribenter: **Ulla-Maj Wideroos, Simon Häger, Liisa Mendelin** och **Jeanette Björkqvist**. Teman som berörs är församlingsaktivitet, homosexualitet & kyrka, klimat och utanförskap. Och naturligtvis kriget i Ukraina. Åstrand är hovsamt lyssnande. Resultatet blir något förutsägbart, men någon gång bränner det till. Främst sker det i brevväxlingen mellan Mendelin och biskopen, där båda ger uttryck för en vilshenhet inför det enorma hot som klimatkrisen innebär. Men Åstrand faller ofta tillbaka i sin roll som biskop och gör sitt för att utåt signalera att han tar klimatkrisen på allvar. Någon gång bryts det flacka: ”Ibland hör vi också sägas att kyrka och politik ska hållas isär. Och ur en synvinkel är det sant, kyrkan ska inte placera sig inom ramen för ett särskilt parti och dess program. Men kyrkan är politisk såtillvida att den utgående från sin teologi och sina visioner måste kunna och våga bedöma huruvida en bestämd politik verkar i rätt riktning eller inte.”

Sjukdom och omsorg

I boken *Ur mammas mörker* reflekterar filosofen **Åsa Slotte** kring sjukdom, i synnerhet psykisk, genom historiska exempel, skönlitteratur, intervju-material och genom sin egen familjehistoria. Mest slående är att författaren söker sig bort från ett individcentrerat perspektiv: ”sjukdom sätter sig i våra relationer”. Andras sjukdom ställer krav på mig, oavsett om jag lever upp till dem eller inte – att nå-

got beskrivs som 'sjukdom' är i sig förbundet med olika handlingsmöjligheter. Det är också utifrån det etiska perspektivet som texten närmar sig läkekonsstens historia och de bilder av omsorg som kommer till uttryck i den, till och med när vårdtanken används som ideologiskt tillhygge, som under den tidiga psykiatrins dagar då fattiga och sjuka spärrades in på institutioner. Slotte orienterar sig bortom det hon ser som dominerande uppfattningar om sjukdom (en något trubbig dikotomi: "biologism" och "socialkonstruktivism") genom att "återvända till grundfrågorna om vad medicin, diagnos och vård är för begrepp". Resonemanget blir greppbart genom att bland annat diskutera depression, kroniskt trötthetssyndrom och anorexi. Essäerna söker sin form, men de djupa spadtagen i begreppsmyllan är fruktbara, särskilt genom författarens lyhördhet för sjukdom ur ett närstående perspektiv, med all den förtvivlan, sorg och förvirring ett sådant kan innefatta.

Allvarliga depressioner tömmer en människa på all kraft, både fysiskt och psykiskt. Om det pågår länge är det till slut som om man förlorar greppet om personens identitet, vem hon egentligen är som människa. Att försöka nå fram till de bilder av min mamma som inte färgas av depression och mental hälsa är därför inte lätt.

Upplevelser av sjukdom står också i centrum i författaren **Sabine Forsbloms** *Trollet i mitt bröst*. I dagboksform skildras hur Forsblom får veta att hon har en aggressiv form av bröstcancer. Anteckningarna noterar behandlingen, medicineringen och livet med sjukdomen. Trötthet, illamående, oro. Att till varje pris undvika att bli förkyld. Vara tacksam över att kunna njuta av smaken av batatlåda och ett halvt glas öl på julafton. Vändas över skrivandet. På tal om Slottes kritik av den individcentrerade uppfattningen om sjukdom, och även på tal om Mazzarellas beskrivning av Martins valda familj, är *Trollet i mitt bröst* en bok om hur tillvaron med sjukdomen delas med andra. Hon skriver med värme om vännerna som följer med på behandlingsresor och är närvarande i vardagen. Förutom att texten fungerar som kamratstöd upplever jag den också som ett kärleksfullt vittnesmål om vänskapens roll i ett sjukdomsförlopp som riskerar att isolera den som drabbats. Forsbloms redogörelser är totalt osmin-

kade, det är en bok som utan pardon begripliggör hur livet med bröstcancer uthärdas. "Vad var det annat vi talade om där på bänken? Vad skrattade vi så hjärtligt åt så många gånger? Nu har jag glömt det. Jävla cytohjärna!"

Då vi bara hade nu delar Forsbloms sakliga approach till sjukdom. **Sandra Holmgård** skriver om sin son Oliver som när han var ett år gammal diagnostiserades med nervsjukdomen INCL. Det är brutalt att läsa om sjukdomen som får barnets utveckling att regrediera, med dödlig utgång. Själva förloppet skildras detaljerat, också föräldrarnas sätt att hantera det fruktansvärda beskedet. "Vi insåg att det inte fanns någon annan väg än sjukdomens väg." Holmgård återkommer till hur religiösa bekanta försöker trösta, tala om mirakel och hopp. Hon påtalar den skeva gudsbilden bakom idén om helande, som att guden skulle prioritera något barn, gripa in och strunta i allt annat. Om gudsbild handlar det i ännu högre grad i **Sofia Torvalds** *Jag längtar mig genom Guds tystnad*. Genom dagboksliknande sekvenser framställs författarens kamp med en depression. Hon försöker leva normalt med familjen, och sedan har hon några utvalda vänner som hon kan tala ut med. Depressionen ser hon även som en kamp med en Gud som är frånvarande. Det är inte lätt att följa texten genom detta spår. Jag försöker förstå vad kontrasten är: hurdan är en *närvarande* Gud, en Gud som *bryter* tystnaden? Ska det skojfriska talet om en gud som "är skyldig mig lite mera lycka" kanske ses som ett exempel på hur depressionen förvränger gudsbilden...?

Vardagens gilla gång

I den rikt illustrerade essäskriften *Briljanter och näver – Vinjetter till sinnenas kulturhistoria* gör professor emeritus **Bo Lönnqvist** nedslag i vardag och fest i det förflutna utifrån texter som sorteras utifrån syn, hörsel, doft och smak. Den sista avdelningen har rubriken "Tingens atmosfär" – de flesta av essäerna beskriver på ett eller annat sätt hur föremål får betydelse genom traditioner och vanor. Vinjetterna skänker en diger ingång till folklivsforskarens metoder, vilka Lönnqvist i sin inledning karakteriserar med begreppet 'inlevelse': forskaren är både deltagare och observatör. "Vid en sådan undersökning

Johanna Bruun

Synnöve Rabb

Ellen Portin

kan inte forskaren sätta sin subjektivitet åt sidan och leva upp till rollen som oberörd, utomstående betraktare. Hen måste tvärtom förlita sig på introspektiva erfarenheter och på sin delaktighet i tillvaron samman med andra människor.” Essäerna illustrerar denna forskarroll: Lönnqvist utför fältarbete, reser runt för att samla berättelser, utvärderar samlingar och diskuterar med museipersonal. Han skärskådar frågan om vad ett ”vetenskapligt” förhållningssätt till tingens ordning innebär. Idén om den utomstående betraktaren utmanas genom att Lönnqvist finner sig indragen i människors sammanhang – som när personerna som under ett fältarbete på 60-talet berättar om klädedräktens traditioner inte bara vill komma med behjälpliga upplysningar utan också ”vörda fädrens minne genom att berätta och vårda deras händers verk”. Texterna andas självreflexivitet. Det handlar delvis om forskarens tillbakablickande, men också om själva villkoren för att vara en ”människovetare”. Därutöver är tematiken i essäerna specifik. Texten ”Skymfandet av den döde” är intressant för den som läst Lahtinens bok om Ebba Stenbock: här kontextualiseras Albert Edelfelts målning ”Hertig Karl vid Claes Flemings lik”. Lönnqvists intresse riktar sig i essän mot relationen mellan berättande och visualitet.

Ann-Helen Attianese – ännu en poet som skriver essäistiskt – har i *Viva viva. Livet, döden och maten i mitt Italien* mixat essä, resereportage och guidebok. Till och med några recept smyger hon in. En brokig bok med härligt skrikig layout, sympatisk med gott humör och brist på idealisering. Attianese är gift med en man från Capri, önskar de rika turisterna, men här är det de excentriska och traditions-

medvetna släktingarna som paraderar förbi. Både i text och bild skildras familjen Attianeses ystra roadtrippar i Sud, mest i Campania. Maten ges, inte överraskande, sin andäktiga plats. Istället för att vada genom klyschor nuddar Attianeses anekdoter om kulturskillnader vid människovarats former. Här berörs Capribornas tendens att tona ner drömmen om framgång:

Knappt någon av dem jag mött anser den vanliga vardagsdrömmen vara en tråkig dröm, som står i vägen för hela den stora spännande världen som öppnar sig ”out there”. På Capri får ungdomarna bli stolta, duktiga butikkassörer och busschaufförer. En stolt gatsopare är inte mindre stolt över ett väl utfört dagsarbete än en stolt tandläkare är över sitt.

Hur kommer klass in, vill jag fråga? En aspekt av det allvarigare slaget som söker sig in bland gemytet är Camorrans roll och hur den formar ortsbornas förväntningar i vardagen på att ingenting fungerar och ”att man därför bör liera sig och gardera sig mot allt och alla”. Jag uppskattar hur Attianese långtifrån tar resandet för givet. Det är inte självklart att ha råd, och själv tror hon att vi kommer att resa allt mindre.

Glada vardagsobservationer traskar på längs kalenderens dagar – det är ”internationella fladdermusdagen” och ”världsdagen för flyttfåglar”. *Har min mening något liv?* baserar sig på **Mao Lindholms** blogg och texterna äger just bloggandets flyktighet. Från sin utblick vid Hertönäs strand beundrar han rävar, ekorrar och steglitsor. Lindholm, som kallar sig skriftställare, betraktar allt med nöjd förundran.

Det egna skrivandet förhåller han sig ödmjukt till: ”Jag är oftast tämligen urblåst i skallen men just därför har jag ett stort behov att finna ord, finna en mening som kan skapa mening i vardagen, innehåll i livet.” Hållningen som uttrycks lite varstans i ”blåggen” uttrycker just en sådan skrivarglädje, också när horisonten mörknar.

Ett förnöjsamt pendlande mellan kulturhistoria och vardag stöter vi även på i författaren **Karin Erlandssons** *Det blå garnet. En bok om att sticka*. Vad finns att säga om att sticka? En hel del. Erlandsson nystar i stickandets historia (stickning har dokumenterats i Norden sedan 1500-talet) och sociala sammanhang (i modern tid: kvinnliga). Stickandet placeras i gränslandet mellan konst, hantverk och ”sysla”. Läsaren får lära sig om rundstickor, rätstickning och slätstickning. När kriget startade i Ukraina valde många kvinnor att sticka sockor, de ”möter hårt med mjukt”. För många ger stickandet en förankring i handlingskraft. I essäerna skriver Erlandsson dessutom om sina egna stickprojekt. Om att samla material, drömma, skissa mönster. Hennes mor frågar oroligt om folk ska tro att Erlandsson är *duktig* på att sticka när hon dristat sig till att skriva en bok om det. Den essäistiska rösten är själviroiskt kaxig. Stickandet är arv, hängivenhet och att ”ha något för händer”, som det heter (vad läggs in i det uttrycket, funderar jag?). Stickandet verkar likna skrivandet i en av hennes tidigare böcker. Det är envetet arbete och problemlösning. Och Erlandsson kommenterar själv likheten:

Då jag stickar fritt får jag inte vara rädd. Jag måste klara av att lösa problemen varefter de uppstår – för problem uppstår alltid då man stickar. Det finns inget mönster att vända sig till, inget att googla, det enda som finns är jag och min stickning. Att skriva en bok har samma förutsättning. Brister jag, brister boken.

MIO LINDMAN

Ann-Helen Attianese: *Viva viva. Livet, döden och maten i mitt Italien*. Scriptum.

Sara Ehnholm-Hiell: *Hur jag gick på bio och aldrig kom tillbaka*. Förlaget M.

Karin Erlandsson: *Det blå garnet*. Schildts & Söderströms.

Sabine Forsblom: *Trollet i mitt bröst. En cancerdagbok*. Schildts & Söderströms.

Pia Heikkilä: *Klippan i en krets av kvinnor: Anna Bäckström – en aboensisk aktivist*. Svenska folkskolans vänner.

Matias Kaihovirta & Christoffer Holm: *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Sandra Holmgård: *Då vi bara hade nu*. Fontana media.
Anni Gardberg & Matias Kaihovirta: *Brandtal för världsrevolution. Allan Wallenius och hans röda resor*. Svenska folkskolans vänner.

Sven-Erik Klinkmann: *Situationen – en undersökning*. Scriptum.

Julia Korkman: *Minnets makt. Berättelser från rättssalen*. Schildts & Söderströms.

Anu Lahtinen: *Ebba Stenbock – i maktspelets skugga*. Svenska litteratursällskapet i Finland.

Johanna Lilius: *Boendets pris*. Distribueras via Förlaget M.

Mao Lindholm: *Har min mening något liv?* Eget förlag.

Sture Lindholm & Cecilia Toivanen: *”Ekenäs universitet” – Där inbördeskriget inte slutade 1918*. Proclio.

Annika Luther: *Rågen. En spretig historia*. Schildts & Söderströms.

Bo Lönnqvist: *Briljanter och näver. Vinjetter till sinnenas kulturhistoria*. Scriptum.

Merete Mazzarella: *Den violetta timmen*. Schildts & Söderströms.

Peter Mickwitz: *Skuggorna, alla skuggor. En essä, essäer*. Ellips.

Chris Nyström: *Efteråt*. Litorale.

Henrika Ringbom: *av ljuset för ljuset*. Förlaget M.

Marcus Rosenlund: *Det stora lilla livet*. Schildts & Söderströms.

Caterina Stenius: *Sanningen är alltid större. En essä på sju famnars djup*. Scriptum.

Claus Stolpe: *Ett splittrat USA*. Scriptum.

Åsa Slotte: *Ur mammas mörker. Essäer om sjukdom, diagnoser, omsorg och hur jag blev filosof*. Förlaget M.

Lars Sund: *En morgontrött fågelskådares år*. Förlaget M.

Maria Vainio-Kurtakko: *Ett gott parti. Scener ur Ellan de la Chapelles och Albert Edelfelts liv*. Svenska litteratursällskapet i Finland.

Sofia Torvalds: *Jag längtar mig igenom Guds tystnad*. Fontana media.

Nina van den Brink: *”Jag har torkat nog så många golv” – En biografi om Maja Ekelöf*. Norstedts.

Bo-Göran Åstrand m.fl: *Brev i brytningstider*. Fontana media.